

Հայ - Հայկական Բանակցութիւնները

ՆԻՍՏ ՁՈՐՐՈՐԳ

Ձորրորդ նիստը տեղի ունեցաւ հոկտ. 31-ին, առաւ. ժամը 1-ին:

Ներկայ էին բոլոր անդամները:

Հերթով նախագահում էր Պ. Վրացեան:

Կարդացւեց եւ վաւերացւեց երկրորդ նիստի արձանագրութիւնը:

Նիստի սկզբում Պ. Ս. Յարութիւնեանը հրաւիրեց ժողովի ուղարկութիւնը Պատւիրակութեան առաջարկած այն կէտի վրա, որ ասւած էր՝ «Նախկին Թրքահայաստանն է, որ կազմած է կառավարութիւնը եւ անոր միացած է Անդրկովկասի մէջ իրականապէս գոյութիւն ունեցող Արեւելեան Հայաստանի անկախ (de facto) Հանրապետութիւնը, թէ երեւանը ընդունւած է իբրեւ առժամեայ մայրաքաղաք եւ թէ Ամբողջական Հայաստանի վերջնական մայրաքաղաքը պիտի ըլլայ նախապէս Թիւրքիոյ մաս կազմող Հայաստանի քաղաքներէն մին »:

Վ. Թէֆէեան. — Մեր նպատակն էր, որ Թիւրքահայաստանի հարցը կապւած չըլլար Ռուսահայաստանի հարցի հետ: Վերջինս, ճիշտ է, իրականապէս արդէն կազմած է եւ հրապարակել է իր անկախութիւնը, բայց նրա վիճակը դեռ կապւած է Ռուսաստանի խնդրի հետ եւ նրա անկախութիւնը դեռ չի ճանաչւած կոնֆէրանսի կողմից, այն ինչ Թիւրքահայաստանի անկախութիւնը պաշտօնապէս արդէն ընդունւած է Կոնֆէրանսի կողմից Ազգերի Լիգայի 22 յօդւածով:

Տէր — Ստեփանեան եւս իր կողմից լրացնում է այդ բացատրութիւնը:

Ապա ժողովը որոշում է այդ հարցի քննութիւնը յետաձգել եւ սկսել Պատւիրակութեան բերած առաջարկութեան քննութիւնը սկզբից:

ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 1. — Կը կտրուի առժամեայ կառավարութիւն մը, որու նախարարական խորհուրդը կը բաղկանայ 9 — 13 անդամէ:

Նախագահ. — Գտնում է, որ կառավարութիւնը չպէտքէ շատ բազ-

մամարդ լինի, որ ներկայացնում է որոշ անյարմարութիւններ: Կարծում է, որ կարելի է պահել 9 թիւը, որի շուրջը հնարաւոր է համաձայնութիւն կայացնել:

Ս. Յարութիւնեան. — Եթէ պետութիւնը աւելի կազմակերպւած է, այդ դէպքում աւելի հեշտ է կրճատել մինիստրներին թիւը, իսկ երբ պետութիւնը գտնուում է կազմակերպման շրջանում, այդ դէպքում աւելի մեծ թիւով մինիստրական կազմը աւելի արդիւնաւէտ գործունէութիւն կարող է ցոյց տալ: Օրինակ, մեզ մօտ ճանապարհների հաղորդակցութեան ճիւղը, ինչպէս եւ երկրադործութեան ճիւղը՝ երկուսն էլ մտնում են ներքին գործերի մինիստրութեան մէջ, այն ինչ դրանք երկուսն էլ մեզ համար ներկայացնում են այժմեան պայմաններում մեծ կարեւորութիւն եւ եթէ նրանք առանձնացած լինեն յատուկ մինիստրութեան մէջ, կարելի կը լինէր շատ աւելի արդիւնաւէտ գործունէութիւն ցոյց տալ: Միւս կողմից՝ եթէ մենք կանգ առնենք այն տեսակէտի վրա, որ այստեղ առաջարկւում է, որ պարլամենտի գործունէութիւնը պէտք է դադարեցնել դոնէ երեք ամսով, այն դէպքում մենք պէտք է աւելացնենք նախարարների թիւը, որ պէտք է մինիստրութիւնը լինելով աւելի բաղմամարդ, կարողանայ աւելի արդիւնաւէտ գործունէութիւն ցոյց տալ եւ ազատ լինել թերութիւններից: Ուստի, նա գտնում է, որ առաջարկւած 9 թիւը պէտք է աւելացնել 2-ով կամ 3-ով:

Տէր. — Ստեփանեանը նոյնպէս պաշտպանում է մինիստրների թիւը աւելացնելու առաջարկը, որովհետեւ ընդունելով աւելի մեծ թիւը, մենք հնարաւորութիւն կը տանք նաեւ չէզոք եւ այլ տարրերին մասնակցելու նախարարութեան մէջ:

Մ. Յարութիւնեան. — Ես ընդունում եմ որոշ չափով իրաւացի Պ. Ս. Յարութիւնեանի այն տեսակէտը, թէ որքան շատ լինեն նոր ճիւղերը, այնքան աւելի շատ կարելի է կազմակերպման գործը առաջ տանել, բայց պէտք է ասեմ, որ փոխանակ նոր մինիստրութիւնների, մենք ունենք մի ուրիշ միջոց, այն է՝ եղած մինիստրութիւնների մէջ նոր դեպարտամէնտներ աւելացնել եւ դրանց մէջ ամփոփել նոր ճիւղերը: Պէտք է նկատի ունենալ, որ այժմ կառավարութիւնը կանգնած է պաշտօնէութեան կրճատման տեսակէտի վրա բոլոր ճիւղերում էլ, եւ մենք չպէտք է նորից աւելացնելով մինիստրների թիւը՝ բաղմացնենք մեր պաշտօնէութիւնը: Ուստի, նա գտնում է, որ պէտք է կառավարութեան կազմը սահմանափակել 9 թիւով:

Տէր. — Ստեփանեան. — Արդեօք չի՞ կարելի, որ 9-ի վրա համա-

ձայնութիւն կայացնելէ յետոյ, երկու կողմերն էլ ընտրեն մի — մի անկուսակցական անձ եւ այսպիսով թիւը հասցւի 11-ի :

Մ. Յարութիւնեան. — Առարկում է անկուսակցական անձանց մասնակցութեան դէմ կառավարութեան մէջ, քանի որ, ինչպէս փորձը ցոյց է տւել, անկուսակցական մարդիկ միշտ դառնում են հակադէմակցական :

Նախագահ. — Ամփոփելով եղած առաջարկները՝ յայտնում է, որ առաջարկած է երեք թիւ՝ 9, 11, 13, որոնց դէմ առանձին սկզբունքային առարկութիւններ չեն կարող լինել, եւ կարելի է դրանցից կանգ առնել այն թիւ վրա, որը աւելի յարմար կը լինի համաձայնութիւն կայացնելու համար : Հարցը միայն նպատակայարմարութեան մէջ է :

Յօդ. 2. — Նախարարական խորհուրդի մէջ կը մտնեն 4 — 6 արեւելահայ եւ 4 — 6 արեւմտահայ նախարարներ, իւրաքանչիւր կողմին համար հաւասար քուով. պատերազմական նախարարի անձնատրութիւնը այս նկատողութեան դուրս կը մնայ :

Նախագահ. — Առանձին առարկութիւն չկայ այդ յօդածի դէմ :

Յօդ. 3. — Նախարարական խորհուրդը նոյնպէս կէս առ կէս կը կազմի, առաջին կէսը դաշնակցական եւ երկրորդ կէսը ոչ — դաշնակցական անդամներէ : Պատերազմական նախարարը անկուսակցական է եւ կանանի երկու կողմերու համաձայնութիւնով :

Այս յօդածի քննութեան միջոցին տրւում են մի քանի հարցեր, որոնք կարօտ են բացատրութեան :

Նախագահ. — Քանի որ այս առաջարկութեամբ ընդունւում է, որ պարլամենտը արձակւում է, ապա ինչպէ՞ս պէտք է վարել, եթէ այդ արձակուրդի շրջանում պատահի, որ վարչապետը որ եւ է պատճառով հեռանայ, ինչպէ՞ս կարելի է նրան փոխարինել : Յետոյ, ինչպէ՞ս կարելի է կառավարութիւն կազմելը յանձնել մի անձի, որ Հայաստանից դուրս է գտնւում : Պարլամենտական կարգով վարչապետը ինքը պէտք է հրաւիրէ միւս նախարարներին, իսկ ինչպէ՞ս կարող է Փարիզում ապրող մէկը երեւանում գործող կառավարութիւն կազմել :

Ս. Յարութիւնեան եւ Վ. Թէֆեան բացատրում են, որ այդ դէպքում վարչապետի պաշտօնը կատարում է դեր — վարչապետը, իսկ եթէ դեր — վարչապետը նոյնպէս չկայ, այն ժամանակ հրաւիրւում է ներկայ պարլամենտը, որ ընտրում է նոր վարչապետ կամ դեր — վարչապետ :

Դրանից յետոյ, դարձեալ շարունակւում է մտքերի փոխանակու-

Թիւնը նոյն յօդւածի շուրջը եւ ապա նիստը յետաձգւում է մինչեւ չաբաթ առաւօտեան ժամը 11:

Ստալագրաքիւն երկու կողմերի
ներկայացուցիչների եւ քարտուղարի

ՆԻՍՏ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Հինգերորդ նիստը տեղի ունեցաւ նոյեմբ. 2-ին, առաւօտեան ժամը 11-ին:

Ներկայ էին բոլոր անդամները, բացի Վրացեանից:

Նախագահում էր Պ. Վ. Թէֆէեանը:

Կարդացւում են եւ մի քանի փոփոխութիւններով հաստատւում են նախորդ երկու նիստերի արձանագրութիւնները (№ 3 եւ № 4):

Ապա նախագահը առաջարկում է շարունակել Պատւիրակութեան ներկայացրած առաջարկների քննութիւնը, այն է՝ նրա 3-րդ յօդւածը, որի վրա կանգ էինք առել անցեալ անգամ:

Մ. Յարութիւնեան. — Առաջարկում է նախ քան այդ համաձայնութեան դալ գլխաւոր խնդիրների շուրջը: Այդ խնդիրներն են. 1. — Պարլամենտի կազմը, 2. — Կառավարութեան կազմը, 3. — Պատւիրակութեան կազմը, եւ 4. — Թիւրքահայաստանի եւ Ռուսահայաստանի Հանրապետութեան միացման ձեւը:

Մենք կը կամենայինք իմանալ, արդեօք այդ չորս գլխաւոր խնդիրների վերաբերմամբ ձեր բերած առաջարկութիւնները ներկայացնում են ձեր վերջին խօսքը, թէ դուք լիազօրութիւն ունիք դրանց մէջ որոշ զիջումներ անելու:

Նախագահ. — Մանրամասնութիւնների վերաբերմամբ մենք կարող ենք զիջումներ անել, իսկ գլխաւոր կէտերի մէջ մենք չենք կարող զիջումներ անել, եւ այդ ոչ թէ միայն այն պատճառով, որ մենք այդպիսի լիազօրութիւն չունենք, այլ եւ որովհետեւ մենք ինքներս այդպիսի լիազօրութիւն չունենք, այլ եւ որովհետեւ մենք ինքներս չենք տեսնում ո եւ է հիմք դրած առաջարկները փոխելու:

Մ. Յարութիւնեան. — Ես կամփոփեմ մեր տեսակէտները այդ գլխաւոր կէտերի մասին: Պարլամենտի վերաբերմամբ մեզ համար անընդունելի է ներկայ պարլամենտի լուծումը: Նոյնպէս մենք չենք կարող ընդունել պարլամենտը երկար ժամանակով արձակելու առաջարկը: Պէտք է ասել, որ բոլոր յանձնաժողովներից ստացւած տեղեկութիւններից երեւում է, որ մօտիկ ապագայում պարլամենտ է մտնելու յառաջիկայ տարւայ բիւզջէի հարցը, եւ դրա քննութիւնը

կարող է տեւել դոնէ երեք ամիս, եւ աչքի առաջ ունենալով թէ այդ հարցը եւ թէ ուրիշ խնդիրներ, որոնք կարող են ծագել, մենք չենք կարող ընդունել երկար ժամանակով պարլամենտի նիստերը դադարեցնելու առաջարկը: Մենք մտածում էինք տալ պարլամենտին որոշ դադար հանգստի համար մօտաւորապէս մի ամիս ժամանակով, եւ այդ դէպքում կարելի է այդ միջոցը յարմարեցնել այստեղ մեր ստացած որոշումներին ընտրութիւնների վերաբերմամբ, բայց էլի ոչ աւելի քան մի ամիս, առ առաւելն ամիս ու կէս ժամանակով:

Գալով պարլամենտի կազմին՝ մենք ընդունում ենք, որ նա պիտի լրացւի ընտրութեամբ, նաեւ մեր Հայաստանի սահմաններում՝ Ղարսի շրջանը, Կիլիկիա եւ ապա դադութներում: Այժմ խօսք կայ նաեւ Սոչիի շրջանի ընտրութիւնների մասին, եւ բացի այդ, հարցը դեռ քննութեան կարօտ է:

Պարլամենտի այժմեան թիւը կրճատել մենք չենք կարող համաձայնիլ, բայց կարող ենք հաւասարեցնել պարլամենտի մէջ արեւմտահայոց թիւը արեւելահայոց թիւին: Ներկայումս պարլամենտի 80 անդամներից 2 թուրք են, 1 եզիտի, 77 հայ, որոնցից 13 արեւմտահայ եւ 64 արեւելահայ: Ահա վերջին այս թիւն պէտք է հասցնել արեւմտահայերի թիւը, այսինքն՝ ընտրել էլի 51 հոգի: Դրանք ուրեմն պէտք է ընտրել Ղարսի շրջանում, Կիլիկիայում եւ արտասահմանում: Այդպիսով՝ պարլամենտի անդամների թիւը կը լինի 131 հոգի, որը այնքան էլ մեծ չէ:

Ապա հարց է լինում, թէ մօտաւորապէս որքան է հայերի թիւը արտասահմանում. ենթադրւում է Ամերիկայում մօտ 100,000, Պոլիս եւ շրջակայքը՝ 150,000, Իզմիր՝ 25,000, Կիլիկիա իր շրջանով՝ 70,000, Եգիպտոս՝ 30,000, Բալկաններ՝ 70,000, Եւրոպայի Հայկական թիւնը — Լոնտոն, Մանչեսթր, Փարիզ, Մարսէյլ եւ այլն՝ մօտ 10,000:

Ընտրութիւնները պէտք է լինեն մեր պետութեան ընտրական օրէնքով, երկու շեղումով միայն, — 1) Ընտրական մետրը պէտք է պակասեցնել, քանի որ պէտք է ընտրել 51 հոգի, իսկ ընտրողների թիւը չի հասնում մէկ միլիոնի, ուրեմն, մետրը կը լինի պակաս, թերեւ 15,000-ին, կամ 10,000-ին ընկնի մի ներկայացուցիչ եւ 2) կազմել մի քանի խոշոր ընտրական շրջաններ եւ ոչ թէ մի շրջան, ինչպէս եղել է մեզ մօտ:

Իսկ մինչեւ այդ լրացումը մեր այժմեան պարլամենտը շարունակում է իր գործունէութիւնը:

Կառավարութեան վերաբերմամբ մենք ընդունում ենք կոալիցիոն

սկզբունքը. հատկապես տեսակէտից ընդունում ենք երկու հատ-
ւածները՝ հաւաստութիւն, նոյն իսկ պատրաստ ենք աւելի տեղ տալ
արեւմտահայ հատածին, բայց կուսակցական տեսակէտից այդ
կոալիցիոնի մէջ մեր կուսակցութիւնը պէտք է ունենայ մի ձայնի
առաւելութիւն, այն է՝ 9 հոգուց 5-ը, կամ 13 հոգուց 7-ը դաշնակ-
ցական :

Վարչապետի վերաբերմամբ մենք չենք կարող ընդունել, որ Պո-
ղոս փաշա Նուպարը, մնալով Փարիզում իբրեւ Պատւիրակութեան
նախագահ, լինի միեւնոյն ժամանակ եւ վարչապետ, թէկուզ միայն
անանական :

Պատւիրակութեան վերաբերմամբ համաձայն ենք ձեր առաջար-
կին եւ ընդունում ենք Պողոս փաշային իբրեւ Միացեալ Պատւիրակու-
թեան նախագահ :

Նախագահ. — Այդ բոլորի մէջ, ինչ որ դուք ասացիք, չկայ ոչ
մի զիջում ձեր կողմից, իսկ եթէ ի նկատի առնենք, որ Փարիզի մէջ
Հանրապետութեան Պատւիրակութեան հետ ունեցած մեր բանա-
կցութիւնների մէջ ընդունւած էր արդէն կէս առ կէսի սկզբունքը
կառավարութեան վերաբերմամբ, կարելի է ասել, որ դուք յետ էք
կանգնում այդ խնդրում :

Պարլամենտի վերաբերմամբ մենք եկել էինք լուծման առաջար-
կով. այստեղ համաձայնութիւն եղաւ դադրեցնելու առաջարկը դը-
նել եւ կարծես դրա շուրջը համաձայնութիւն կայացնելու վրա էինք,
այժմ այդ էլ չենք տեսնում եւ այդպիսով մնում է, որ կազմելիք
կոալիցիոն կառավարութիւնը գործի նախկին պարլամենտի հետ, մի
երեւոյթ, որի անյարմարութիւնների մասին մենք արդէն երկարօրէն
կանգ առանք մինչեւ այժմ :

Մ. Յարութիւնեան. — Թող ինձ թոյլ տրւի այստեղ բացատրել
այն հոգեբանական հիմքերը, որոնց հետեւանքով մեր մաքսիմալ զի-
ջումները արտայայտուում են այդ կերպարանքով : Նախ՝ որ Փարիզի
Ազգ. Համագումարը կանոնաւոր ընտրւած ներկայացուցչութիւն չի
եղել եւ չէր ներկայացրել ամբողջ արեւմտահայ ժողովուրդը : Բայց
եւ այնպէս մեզ հետ այստեղ բանակցելու եկողները նոյն իսկ չեն ներ-
կայացնում համապատասխան պատկերը այդ Համագումարի եւ Ազգ.
Պատւիրակութեան : Մինչդեռ Ազգ. Պատւիրակութեան անդամների
մէկ — երրորդը դաշնակցականներ են, բանակցողների մէջ ո'չ մի դաշ-
նակցական չկայ : Նոյն իսկ երրորդ անգամը, որ Կովկասում է հրա-
ւիրւած, ոչ այլ ոք է եթէ ոչ Հայ Ժողովուրդ. Կուսակցութեան հիմ-
նադիրը եւ պարագլուխը՝ Պ. Մ. Յարութիւնեանը : Միւս կողմից, ի

նկատի ունենալով, որ ձեր առաջարկութիւնների յօդած 3-ը պարզապէս ասում է, թէ կառավարութեան միւս կէսը պիտի կազմած լինի Ռամկավար եւ Ժողովրդական անդամներից, — այդ բոլորը մեզ իրաւունք է տալիս կարծելու, որ մեզ հետ բանակցողները որոշ կուսակցութիւնների ներկայացուցիչներ են եւ չեն ներկայացնում նոյն իսկ Ազգ. Պատւիրակութիւնը հարադատօրէն:

Վ. Թէֆէեան. — Նախ եւ առաջ՝ մենք խորապէս զարմացած ենք, որ այս հարցերը կը յարուցւին այժմ, երբ, ընդհակառակը, այս գումարումէն առաջ Պ. Վարչապետին մեզ տւած հաւաստիացումով վստահացած էինք, թէ անոնք երբեք պիտի չյարուցէին, եւ երբ արդէն այս նիստէն առաջ մենք ունեցած ենք չորս նիստ եւ կատարած որոշ աշխատանք առանց որ ձեր կողմէ վէճի տակ դրւած լինէին Ազգ. Պատւիրակութեան եւ մեր օրինական իրաւասութիւնները: Բացի այդ՝ պարտաւոր ենք յայտնելու, որ Ազգ. Պատւիրակութիւնը օրինականապէս կը ներկայացնէ արեւմտահայութիւնը եւ իբր այդ ընդունւած է ամենքէն՝ մէջը լինելով եւ Հայաստանի Հանրապետութեան կառավարութիւնը, որը ճանչնալով այդ մասին նրա իրաւունքը, հրաւիրել է մեզ՝ Ազգ. Պատւիրակութեան առաքելութիւնը դալ այստեղ եւ համաձայնութիւն կայացնել Մայիս 28-ի ակտի փոփոխման վերաբերմամբ:

Գալով մեր առաքելութեան կազմին՝ Պատւիրակութիւնը պաշտօն յանձնած է այն անձերուն, որոնք համոզւած ըլլալով իր քեզին՝ դայն պիտի պաշտպանեն այստեղ: Պատւիրակութիւնը մեծամասնութեամբ կազմած է իր որոշումը ներկայ խնդիրներու մասին, եւ մենք եկած ենք պաշտպանել այդ որոշումը, եւ փոքրամասնութիւնը, ի հարկէ, պիտի չկրնար ներկայացւած լինել մեր մէջ, մանաւանդ որ այստեղ ինքը կառավարութիւնը այդ փոքրամասնութեան կարծիքներու ներկայացուցիչն է ամբողջութեամբ: Իսկ մեր առաքելութեան անդամներից երկուսիս կուսակցական լինելը երբեք չի կրնար այնպէս բացատրութեան տեղիք տալ, որ, իբր թէ, բանակցութիւնները կուսակցութիւնների կողմից կը կատարւեն եւ ոչ թէ նոյն իսկ Ազգ. Պատւիրակութեան կողմից:

Ինչ վերաբերում է մեր առաջարկների առաջին գլխի 3-րդ յօդածին, մենք ասկէ առաջ ալ քանիցս յայտարարեցինք, թէ պէտք է բառացիօրէն ըմբռնել արեւմտահայ ոչ — դաշնակցական նախարարների ուսմկավար լինելու մասին ըսւածը: Պատւիրակութիւնը կը նշանակէ ում որ ինքը կը կամենայ:

Իսկ Ժողովրդական Կուսակցութեան պատկանող անդամների մասին

յատուկ յիշատակութիւն եղած է նկատելով այդ կուսակցութիւնը իբր անհրաժեշտ տարր այստեղ կոալիցիոն կառավարութեան կազմի համար, ինչպէս այդ եղած էր նախորդ կոալիցիոնի ժամանակ:

Ուստի, կը մերժենք այն խօսքը, թէ մենք աւելի շատ կը ներկայացնենք կուսակցութիւն, քան թէ Ազդ. Պատւիրակութիւնը:

Ս. Յարութիւնեան.— Պ. Մ. Յարութիւնեանի այսօրայ յայտարարութիւնները ինձ համար անսպասելի էին: Աւելի բնական կը լինէր սկզբում յարուցանել այդ հարցը, իսկ մի քանի նիստերից յետոյ այդ անելը տարօրինակ է եւ հակառակում է սկզբի ձեր իղձերին, որոնք արտայայտեցին նաեւ Վարչապետի կողմից: Ինչ վերաբերում է անձնապէս իմ մասնակցութեանը այս բանակցութիւններին, ես մասնակցում եմ ոչ թէ իբրեւ ժողովրդական Կուսակցութեան ներկայացուցիչ, այլ համաձայն Ազդ. Պատւիրակութեան որոշման եւ այն պաշտօնական նամակի, որով դիմել է ինձ Պատւիրակութեան նախագահը՝ խնդրելով, որպէսզի ես նպաստեմ բանակցութիւնների յաջողութեան, եւ ես այդ յանձն եմ առել: Եթէ իմ մասնակցութիւնը ո եւ է կերպով կարող է խանգարել համաձայնութիւնը, ես անմիջապէս կը հրաժարեմ այդ պաշտօնից, դործի յաջողութեան համար:

Դուք առարկում էք, որ այստեղ եղողները չեն համապատասխանում Ազդ. Պատւիրակութեան կուսակցական կազմին, այլ միայն մի հոսանք են ներկայացնում: Դուք այստեղ չպէտք է նայէք այն տեսակէտից, թէ ինչ անձնաւորութիւններ են եկած, այլ ի նկատի ունենալով միայն սկզբունքը, որ այստեղ ներկայացւած է Պատւիրակութիւնը, քանի որ Պատւիրակութիւնը հեռադրով դիմել է կառավարութեան եւ կառավարութիւնը հեռադրել է, թէ ուրախութեամբ ընդունում ենք բանակցութիւնների առաջարկը եւ կը սպասենք ներկայացուցիչներին:

Նախագահ.— Դիմելով Պ. Մ. Յարութիւնեանին՝ յայտնում է, որ նրա կողմից յայտնւած կարծիքը իր հրաժարման մասին նրա անձնական կարծիքն է եւ առաքելութեան համաձայնութիւնը չունի:

Մ. Յարութիւնեան.— Այստեղ բերւած առաջարկութեան մէջ կայ երկուութիւն: Մի տեսակէտից նա արեւմտահայութեան կողմից եկած առաջարկ է, միւս կողմից՝ կուսակցական բնոյթ ունի:

Ինչ վերաբերում է եղած առաջարկներին, իբրեւ արեւմտահայութեան կողմից բխող, մենք լիովին ընդունեցինք թէ՛ պարլամենտի, թէ՛ կառավարութեան եւ թէ Պատւիրակութեան վերաբերմամբ:

Բայց միւս խնդիրը վերաբերում է ձեր առաջարկութեան այն տեսակէտին, որ դուք տալիս էք ոչ — դաշնակցական հոսանքին

գերակշռող դեր կառավարութեան եւ Պատերազանութեան մէջ: Ահա ձեր առաջարկութիւնները այլ կուսակցական կողմին մենք դէմ ենք եւ չենք կարող ընդունել, տալով հատաճական տեսակէտից արեւմտահայութեան գերակշռող դեր կառավարութեան եւ Պատերազանութեան մէջ:

Ինչ վերաբերում է Պ. Ս. Յարութիւնեանի մասնակցութեան՝ ես ամենեւին ոչինչ դէմ չունեմ նրա անձնական մասնակցութեան վերաբերմամբ, բայց հէնց բերում եմ այդ իբր ապացոյց, որ կուսակցական տեսակէտը խաղում է որոշ դեր, որ մեզ հետ բանակցելու հրաւիրում է մի որոշ կուսակցութեան ներկայացուցիչ: Պ. Յարութիւնեանը միանգամայն լիազօր է շարունակելու իր մասնակցութիւնը ներկայ բանակցութիւններին մէջ: Այսպիսով, Ազգ. Պատերազանութիւնը մեր աչքին հանդիսանում է արեւմտահայութեան ներկայացուցիչ հատաճական մտքով, բայց կուսակցական մտքով նա շատ փոքր չափով է ներկայացնում արեւմտահայութիւնը:

Ես յայտարարում եմ, որ մեր մէջ ոչ մի ցանկութիւն չկայ վիժեցնելու այս բանակցութիւնները, ընդհանրապէս, մենք անկեղծ կերպով ցանկանում ենք շարունակել եւ որոշ համաձայնութեան գալ: Մենք կարծում ենք, որ արեւելք մաքսիմալ զիջումներ, որոնցից աւելին չենք կարող անել:

Ս. Յարութիւնեան.— Եթէ դուք համաձայն էք այժմ կոալիցիոն կառավարութիւն կազմել, ինչպէ՞ս կարող է դործել այդ կառավարութիւնը ներկայ պարլամենտի գործունէութեան ընթացքում:

Մ. Յարութիւնեան.— Նախ՝ եթէ դուք դիտած էք մեր պարլամենտի գործունէութիւնը, կը տեսնէք, որ մեր Ֆրակցիան քննադատում է, եւ երբեմն շատ խիստ, մեր կուսակցական միֆիստրներին: Նոյնը կարող է լինել եւ այն 3 միֆիստրների վերաբերմամբ, որ կուղարկէ մեզ Ազգ. Պատերազանութիւնը:

Բայց պէտք է ի նկատի ունենալ, որ նրանց վերաբերմամբ միշտ որոշ փափկանկատութիւն կը լինի, ի նկատի ունենալով, որ նրանց փոխարինելը այնքան էլ հեշտ չէ: Եւ յետոյ, մենք ի նկատի կունենանք, ի հարկէ, եւ արդէն եղած համաձայնութիւնը: Ուստի, մենք գտնում ենք, որ ոչ մի անպատեհութիւն չկայ, եթէ այդ նոր կառավարութիւնը աշխատի ներկայ պարլամենտի հետ:

Նախագահ.— Որքան էլ դուք ասէք, որ բանակցութիւնները վիժեցնելու ցանկութիւն չկայ, բայց այս պարագաներում խնդիրը դժբախտ կը դառնայ: Մենք կուզենք կոալիցիոն կառավարութիւն, որ որոշ

կազմ ունենայ, իսկ դուք կառավարիչք մեծամասնութիւնը պահել Դաշնակցութեան կողմը: Սկզբում դուք կասէիք, թէ հաստատական հաւասարութեան տեսակէտի վրա կը կանգնէք եւ դրա դէմ ոչինչ չունէք: Բայց կուսակցական կազմի մասին էլ խնդիր կայ, եւ դուք այդ մասին էլ խօսեցիք եւ դնում էք միայն թւի խնդիրը, այն է՝ եթէ ոչ — դաշնակցականներէ թիւը չլինի չորս, այլ երեք՝ կընդունէք:

Ինձ թւում է, որ երեկոյեան նիստ չկայանալը եւ այսօր Պ. Վրացեանի չգալը *) ցոյց է տալիս, որ կայ որոշում համաձայնութիւն չկայացնել:

Մ. Յարութիւնեան. — Կարող եմ ասել, որ այդպիսի որոշում չը կայ մեր կողմից, այլ կայ որոշում յայտնելու, թէ մեր ղեկավարների վերջին կէտը ո՛րն է, որից այն կողմը այլեւս չենք կարող զիջել: Եթէ կուզէք, ես վաղը դրաւոր կը ներկայացնեմ ձեզ այս կէտերը:

Նախագահ. — Ես կամփոփեմ մեր առաջարկները:

Կառավարութեան կազմի խնդրում մենք պահանջում ենք կէս առ կէսի բաժանումը Դաշնակցականների եւ ոչ — դաշնակցականների միջեւ: Դրանում մենք չենք կարող զիջել:

Խորհրդարանի վերաբերմամբ մենք առաջարկում էինք լուծում եւ նոր խորհրդարանի ընտրութիւն՝ չկարողանալով ուրիշ միջոց երեւակայել այդ մասին: Իսկ եթէ լրացում հնարաւոր է, կարելի է կա՛մ լրացուցիչ ընտրութիւններ կատարել եւ կա՛մ փութացնելու համար՝ թոյլ տալ Ազգ. Պատուիրակութեան, որ ինքը նշանակէ արեւմտահայ

*) Պ. Վ. Թէֆէեանի կասկածները անհիմն չէին: Մինչ մի կողմից բանակցութիւններ էին տեղի ունենում, միւս կողմից շարունակում էր իր աշխատանքները Հ. Յ. Դաշնակցութեան Գ-րդ Ընդհ. Ժողովը եւ բանակցութեան պայմանները մալխօրօք մշակում էին ընդհ. ժողովում, ուր բուռն հակառակութիւն կար Ազգ. Պատուիրակութեան եւ նրա առաքելների դէմ: Մասնաւորապէս անհաշտ էին արտասահմանից եկած պատգամաւորները: Ընդհակառակը, կառավարութեան անդամները եւ բուռն երկրի գործիչները աւելի հակամէտ էին համաձայնութեան: Ես էլ կողմակից էի համաձայնութեան ի գիմ ամէն գոռոցութեան: Ինձ քուտ էր — եւ այժմ էլ նոյնն եմ կարծում — որ համաձայնութիւնը Հայաստանի շատ աւելի օգուտ կը տար, քան այն զիջումները, որ պէտք է արւէին: Նշու մի պահ, երբ ընդհ. ժողովը հակեց ծայրայեղ անհաշտների կողմը, եւ ես հրաժարեցի բանակցութիւններին մասնակցելուց, բայց շուտով այդ սխալը ուղղեց, եւ բանակցութիւնները շարունակեցին սկսած ճեղով:

Ս. Վր.

անդամներ՝ հաւասարացնելու համար արեւմտահայերու եւ արեւելահայերու թիւը խորհրդարանում :

Վարչապետի խնդիրը մեզ համար անձի խնդիր չէ, այլ քաղաքական նկատումների խնդիր, եւ եթէ այդ դէպքում կարելի է փոխարինել ուրիշ համապատասխան տիպոսով, մենք կը մտածենք :

Ն. Տէր - Ստեփանեան .— Ես բնաւ չէի կրնար ենթադրել, որ բանակցութիւններու ընթացքին կրնային այսպիսի խնդիրներ յարուցել : Մենք Ալ. Խատիսեանի խնդրանքին տեղի տալով եւ վստահած անոր մեզ տւած ապահովութեան, որ այսպիսի խնդիրներ պիտի չյարուցէին, համաձայնութեան սիրոյն յօժարեցանք մանդատային հարց չընել բանակցութիւններու սկսելէ առաջ : Այդ ընելով՝ մենք հակառակ դործեցինք Ազգ. Պատւիրակութեան մեզի տւած հրահանգներուն : Բայց այսօր ինձ կը թւի, որ Պ. Խատիսեանի մեզ տւած ապահովութիւնը խախտւած ըլլալով մեզի հետ բանակցողներու կողմէ՝ մենք չարաչար դործածած պիտի ըլլայինք Ազգ. Պատւիրակութեան մեզի տւած իրաւասութիւնը, եթէ բանակցութիւնները շարունակելէ առաջ չպահանջէինք, որ ճշտէին բանակցող երկու կողմերուն պաշտօնական դիրքերը ու այն պարագան, թէ անոնք ի՞նչ պաշտօնական մարմիններու ներկայացուցիչներ են եւ այդ մարմինները հայութեան փոխադարձաբար ո՞ր մասին անունով խօսելու իրաւունք ունին :

Ինչ կը վերաբերի մեր մանդատին՝ մենք այստեղ եկած ենք իբրեւ ներկայացուցիչներ բովանդակ արեւմտահայութեան ներկայացուցչութիւնը եղող Ազգ. Պատւիրակութեան եւ իրաւունք ունէինք կարծելու, տրւած ըլլալով Պ. Ահարոնեանի կառավարութեան տւած հեռագիրը եւ ստացած պատասխանը, որ մեր այդ իրաւասութիւնը արդէն իսկ ընդունւած էր կառավարութեան կողմէ :

Այս խնդիրներու յարուցելը մեզի հետ բանակցողներու կողմէ, Վարչապետին մեզի ըրած խնդրանքէն, մեզի տւած ապահովութենէն եւ այս ժողովին բացման առթիւ ըրած յայտարարութիւններէն վերջ, պարզ ժամավաճառութիւն է : Եթէ մենք ժամանակ ու պաշտօն ունենայինք հոգեբանական խնդիրներով զբաղելու, դիւրութեամբ պիտի կարողանայինք մեզ հետ բանակցողներուն ներկայացուցչական հանգամանքին վերաբերմամբ ունենալ, եւ աւելի մեծ իրաւունքով, ա՛յն հոգեբանութիւնը, որու մասին ի գուր խօսք կըլլայ այստեղ : Մենք կրնայինք, օրինակ, հարց դնել, թէ ի՞նչ տնտեսական ճանապարհով՝ Հայաստանի Խորհուրդը դարձաւ Հայաստանի Պարլամենտ եւ ո՞ր պետական մարմինն կողմէ ընտրւած են մեզ հետ բանակցող-

ները: Բայց խնդիրը մէջտեղ դրւած է մեր կամքէն անկախաբար եւ, իմ անձնական կարծիքով, անհրաժեշտ դարձած է բանակցութիւնները շարունակելէ առաջ ճշտել երկու կողմերու փոխադարձ մանդատները:

Այլա ժամանակը ուշ լինելու պատճառով նիստը փակւեց: Հետեւեալ նիստը նշանակւեց նոյեմբեր 3-ին, առաւօտեան ժամը 11-ին

Ստորագրւած, բացի Ս. Վրացեանից (բացակայ),
միւս հինգ պատգամաւորների եւ Յ. Քոչարեանի
կողմից.

(Շարունակելի)

